

Ляшко С. Н., Белов А. Ф.

**Александр Всеволодович Бодянский – странствующий археолог
и философ украинских степей**

В публикации приводятся отдельные оценки вклада А. В. Бодянского в археологию Украины. На основании анализа персональных документов и источников, авторами которых являются М. А. Миллер и другие археологи, предпринимается попытка исследовать малоизвестные факты биографии личности. Впервые рассматриваются его мировоззренческие позиции в контексте творчества Г. С. Сковороды.

Lyashko S. N., Byelov O. F.

**Oleksandr Vsevolodovych Bodianskyi – travelling archeologist
and philosopher of Ukrainian steppes**

The publication includes several points on Alexandr Bodyansky's contribution to Ukrainian archeology. Using the analysis of personal sources and works of Mykhailo Miller et.al., the publication tries to establish little-known facts from personal life. For the first time, personal philosophy and attitude is covered in the context of Grygory Skovoroda's work.

Лініков В. А.

ПРАПОРИ НАД БЕРЛІНОМ: НЕЗАКІНЧЕНА ІСТОРІЯ

5 листопада 1944 р. Й. В. Сталін отримав з рук М. І. Калініна орден «Перемога». Головна газета Радянського Союзу — «Правда» — вийшла з передовицею «Під прапором Леніна, під проводом Сталіна — вперед до повної перемоги» [1]. Наступного дня на урочистому засіданні Московської ради очільник країни виступив з доповіддю. Наприкінці промови він сказав: «Тепер за Червоною Армією залишається її остання прикінцева місія: довершити разом з арміями наших союзників справу розгромлення німецько-фашистської армії, добити фашистського звіра у його власному лігві та поставити над Берліном прапор перемоги» * [2, с. 154]. Зала вибухнула бурхливими, тривалими оплесками. Радіотрансляція засідання велася на всю країну [3]. Для подібних закликів створилися усі необхідні умови — Об'єднані нації впевнено перемагали і втілення тези у життя потребувало лише певного часу. В перемогу вкладалися зусилля мільйонів і її вінцем повинен був стати прапор.

Миттєво тезу про прапор перемоги почала поширювати пропагандистська машина. «Правда» зарясніла потрібними матеріалами. «Скоро прийде жаданий час і прапор перемоги здійметься над Берліном», «буде так, як сказав наш улюблений проводир, — ми доб'ємо фашистського звіра в його власному лігві та поставимо над Берліном прапор перемоги», — казали представники громадян країни рад [4]. Їм вторували оратори на мітингах: «Напруженням усіх сил та здібностей ми забезпечимо остаточний розгром ворога та поставимо прапор перемоги над Берліном» [5].

* Під час війни слова «прапор перемоги» писалися з маленьких літер. У подальшому цитуванні будемо зберігати орфографію оригіналів. Від себе таке сполучення також будемо писати маленькими літерами.

Проголошені Сталінін тезі вирішили використати на підвищення господарської ефективності. Авіаційний завод, не названий через утаємниченість пообіцяв задля втілення останніх ідей у життя підвищити продуктивність праці та знизити собівартість продукції [6]. А вже за декілька днів з'явилося звернення робітників Магнітогорського та Кузнецького металургійних комбінатів під гаслом «Допоможемо Червоній Армії добити фашистського звіра та поставити над Берліном прапор перемоги!», у якому закликали брати підвищені зобов'язання [7; 8, с. 20]. Спочатку до заклику приєдналися металурги Москви, Нижнього Тагілу, Тули, Електросталі [9]. А потім ще 43 заводи важкої промисловості зобов'язалися перевиконувати норми під вказаним гаслом [10]. Майже у кожній галузі були підприємства, долучені до цього руху. Між іншим, це означало проведення агітаційних мітингів серед трудівників.

Доповідь Сталіна друкували газети та журнали. Вона видавалася окремо, перекладалася на мови народів СРСР — українською та казахською, таджицькою та узбецькою, татарською та молдавською, вірменською та азербайджанською [11; 12; 13; 14]. Для тих, хто не читав радянських газет, було створено фільм, присвячений доповіді [15]. Навіть ті, хто найменше переймався цією темою повинні були знати — Червона Армія «... не вкладе свого карального меча у піхви доти, доки не буде поставлений над Берліном прапор перемоги» [16]. Таким чином, можна стверджувати, що прапор став символом ще до піднесення його над німецькими урядовими будівлями. Так само це стало метою багатьох військовиків.

Реалізувати мету стало можливим наступного року. Солдатів активно налаштовували на це. З'явився плакат В. Іванова «Поставимо над Берліном прапор перемоги» [17, сс. 112 — 113]. Захоплюючи той чи інший будинок червоноармійці встановлювали на ньому прапор. Є відомості, що прапори майорили над Силезьким вокзалом, будівлею Гестапо, Берлінською ратушею, палацем кайзера Вільгельма, Держпоштамтом, будівлею Міністерства авіації, Імперською канцелярією, Бранденбурзькою брамою, будівлею канцелярії Гітлера, колоною перемоги, будівлею, де до війни працював центральний комітет німецької компартії, будівлею колишньої радянської амбасади [18, сс. 314, 331, 333 — 334, 336 — 337, 345 — 346, 349; 19; 20, сс. 206, 210]. Наведений перелік далеко не повний. Кожний підрозділ готувався до цієї події. Штурмові групи отримували прапори і прапорці [21, с. 198]. А підрозділи 5-ї ударної армії мали навіть по декілька прапорів. Доходило до того, що форсувавши Шпрее, червоний прапор встановили на найближчому до берега будинку [20, сс. 174, 209]. В одному з полків 8-ї гвардійської армії на підступах до Ландвер-каналу прапороносець приніс полковий прапор на передову [22, с. 235]. Однак дійти до цілі цьому підрозділу так і не вдалося.

Відповіді на питання чому головним прапором став той, що був поставлений над будівлею німецького парламенту нема і тепер. За призначенням вона не використовувалася, тому що 1934 р. парламент у Німеччині взагалі був скасований, і це не було таємницею [23, с. 61]. У листопадовій промові Й. В. Сталін казав про прапор над Берліном, а не Рейхстагом. Вже потім пояснили, що саме ця будівля вважалася символом німецької державності [24, с. 243; 25, сс. 124 — 125]. Але тоді, у квітні, навіть член військової ради 5-ї ударної армії не знав, на якому саме будинку треба встановлювати прапор [20, с. 173]. Біографи Сталіна повідомляли, що керманіч закликав поставити прапор над Берліном, і

коли це здійснилося наголосили, що прапор замайорів саме над Берліном, а не Рейхстагом [26, сс. 217 – 218]. Є відомості про військову нараду у Жукова напередодні Берлінської операції, де мова знову йшла про прапор над містом, а не конкретною будівлею [27, с. 22]. Вірогідно, це і пояснює ту величезну кількість прапорів, яку встановлювали червоноармійці. На наш погляд, будівля Рейхстагу виникла ситуативно. Звістка про прапор над парламентом була доречною перед першотравневими святами, тому наверх полетіли доповіді, навіть до остаточного захоплення будівлі. Про бажання оволодіти Берліном напередодні свята згадував пізніше Г. К. Жуков [28, с. 627]. Про те, що прапор перемоги замайорів напередодні свята, потім згадував дехто з учасників подій [29, с. 302]. У першотравневому наказі верховного головнокомандувача ця подія була відображена, і знову ж таки мова йшла про прапор над містом [30]. 1 травня у Москві відбувся військовий парад. Промову від військовиків проголосив начальник Генштабу РККА О. І. Антонов, однак, про цю подію не було жодного слова [31]. В УРСР на подію відреагували статтею секретаря ЦК КП(б)У з пропаганди під назвою «Під прапором Леніна-Сталіна, прапором перемоги». Мова йшла про поставлення прапора над столицею Рейха [32]. Тим не менш, сучасна історична традиція пов'язує прапор перемоги з Рейхстагом, тому саме цій будівлі буде присвячена максимальна увага.

На наш погляд, для німецького керівництва будівля парламенту не мала політичного значення, однак з військової точки зору її вага була величезною. Перед мостом Мольтке потужною вогневою точкою була будівля Міністерства внутрішніх справ, гарнізон Рейхстагу грав у прикритті цього мосту другорядну роль. А у випадку прориву радянських військ на Королівську площу саме цей гарнізон ставав основним у стримуванні супротивника на головному напрямку – до Імперської канцелярії, дійсно головної будівли Третього Рейху та канцелярії Гітлера. Цим і була обумовлена впертість німців в обороні. Участь у штурмі приймали воїни багатьох підрозділів (знайдені про них відомості зведені у таблицю 1). До встановлення прапора готувалися заздалегідь. Військова рада 3-ї ударної армії запровадила 9 прапорів за кількістю дивізій [33, № 96]. Кожний прапор у нижньому куті біля держака мав власний номер. Готував їх начальник армійського будинку Червоної армії Г. Голіков. Вони повинні були повторювати державний прапор СРСР – в лівому верхньому куті серп та молот і трохи вище маленька зірочка [34, с. 37]. Дивізії отримали прапори 25 квітня [35, с. 56.], в полку Ф. М. Зінченка прапор був наступного дня [25, с. 91]. 150-й сд дістався прапор № 5.

Таблиця 1

Підрозділ	Джерело
674 сп 150 сд	33, № 80
756 сп 150 сд	33, № 80
380 сп 171 сд	33, № 80
група добровольців В. Макова (штаб 79-го ск)	34, с. 39; 36, с. 136
23-я бригада М-31	33, № 80
104-а гаубична артилерійська бригада великої потужності	33, № 82
124-а гаубична артилерійська бригада великої потужності	33, № 82
86-а гаубична артилерійська бригада	33, № 82

Таблиця 1. (Закінчення)

Підрозділ	Джерело
40-а винищувально-протитанкова бригада	33, № 82
23-я танкова бригада	37, с. 53
351-й полк самохідних артилерійських установок	37, с. 53
328-й артилерійський полк	37, с. 53
1957-й винищувальний протитанковий полк	37, с. 53
224-й винищувальний протитанковий дивізіон	37, с. 53
22-а гвардійська мінометна бригада	37, с. 53
50-а гвардійська мінометна бригада	37, с. 53

Відновити хронологію подій наразі вкрай складно через недоступність всіх документів. Навіть деякі надруковані спогади автору знайти не вдалося. Свідчення очевидців про подію плутані. Аналіз варто почати з документів, створених під час боїв, або одразу після них. Перша інформація про прапор перемоги з'явилася о 16-00 30 квітня у наказі командувача 3-ї ударної армії. Повідомлялося, що о 14-25 над Рейхстагом замайорів прапор [33, № 76]. За півгодини Г. К. Жуков вже доповів цю інформацію Й. В. Сталіну [33, № 77]. Начальник штабу 150 сд у своїй доповіді вказував той самий час і твердив, що над південною частиною будівлі прапор піднесли воїни 674-го та 756-го полків. Окремо наголошувалося, що прапор піднесли Неустроев та Давидов [33, № 80]. Тією самою датою позначене бойове донесення начальника штабу 79-го ск. З нього дізнаємося, що прапор перемоги здійняли бійці 380-го сп. Одночасно пробилися воїни 674-го та 756-го сп. Важливим є зауваження, про продовження бою на момент написання донесення, а це була вісімнадцята година [33, № 81]. Нові обставини подані в донесенні командира 150-ї сд. О 13-45 на першому поверсі південно-західної частини Рейхстагу поставили прапор № 5 розвідники 756-го сп, а о 14-25 бійці 674-го сп піднесли в північній частині західного фасаду будівлі прапор свого полку. З п'ятнадцятої години комендантом був призначений С. А. Неустроев, а з двадцять другої — Ф. М. Зінченко [33, № 86]. На 9 травня вже офіційно вважалося, що прапор перемоги поставили саме бійці 150-ї сд. На цей час розпорядженням генерал-майора Переверткіна прапор був знятий і замінений великим яскраво-червоним стягом [33, № 90]. 2 липня командувач 3-ї ударної армії доповідав начальнику головного політичного управління Червоної армії. З доповіді видно, що до Рейхстагу майже одночасно увірвалися бійці 756-го, 674-го та 380-го полків, прапор перемоги поставили Берест, Єгоров та Кантарія з роти С'янова. Вони були воїнами 756-го сп. Повторюється час — 14-25, повідомляється, що прапор був пробитий кулями та обпалений [33, № 96]. Ще одним документом, створеним одразу після подій, є донесення начальника політвідділу 3-ї ударної армії начальнику політичного управління фронту, датоване 3 червня. У ньому першість визнається за 756-м сп, одночасно застерігається, що майже одразу до будівлі увійшли бійці 674-го та 380-го стрілецьких полків. Стверджується, що прапор був закріплений над банею, і одразу вказаний час — 14-25. Були повторені прізвища бійців з роти С'янова і доданий цікавий епізод — молодший сержант Михайло Єрьомін за підтримки червоноармійця Григорія Савенка прикріпив червоний прапор біля головного входу. Ці бійці належали до 380-го сп [33, № 97]. Ще один не опри-

люднений, однак згадуваний в літературі документ походить від командира 4-го артилерійського корпусу прориву РГК, який доповідав командувачу артилерії 1-го Білоруського фронту, що першими на дах увірвалися бійці штурмової групи капітана В. Макова і встановили на скульптурі прапор командування 79-го ск о 22-40 [38, с. 46].

Таким чином, з доступних документів, створених одразу після подій, виходить, що наразі визначити, який саме прапор було встановлено першим, неможливо. Прапор № 5 поставлений о 13-45 на першому поверсі і тільки за 40 хвилин над Рейхстагом замайорів прапор 674-го сп, про який, вірогідно, і доповіли Жукову. Трохи згодом, у червневих донесеннях, події отримали інші акценти, або після уточнення даних, або з якихось інших міркувань. Незмінним у більшості документів є час встановлення прапора на даху — 14-25.

Саме цей час був оголошений радянським людям по радіо у останній день квітня. 1 травня оратори на мітингах вже мали змогу наголосити: «... над Берліном майорить наш прапор перемоги. Дні гітлерівської Німеччини злічені» [39, с. 198]. Не піддавав сумніву цей час генерал-майор Замятін, читаючи публічну лекцію у центральному лекторії товариства «Знання» [40, с. 19]. У частинах 5-ї ударної армії про поставлення прапора дізналися о п'ятнадцятій годині [18, с. 337]. Ще одним доказом на підтримку цього часу є текст, написаний у травні 1945 р., в Берліні полковником В. Величко. Він говорить про 20-хвилинну потужну артпідготовку, яка почалася об 11-30, а потім про вирішальний стрибок, вінцем якого було піднесення прапора [41, сс. 24 — 25]. Ми дотримуємося думки, що прапор над Рейхстагом був поставлений о 14-25, а можливо і трохи раніше. Наприкінці 40-х рр. ХХ ст. вже була зформульована версія про прапороносців — Кантарію та Єгорова, командирами яких названо Неустроева та Самсонова [42, с. 501]. Не дивлячись на те, що усі говорили про дату 30 квітня, в брошурі з грифом «на допомогу слухачам політшкіл» називалася навіть зовсім інша дата — 2 травня [43, с. 17]. Це могло бути як звичайною помилкою, так і намаганням прив'язати піднесення прапора до дати капітуляції берлінського гарнізону. Мільйонний наклад поширив цю дату теренами Радянського Союзу.

Оскільки подія мала величезний резонанс, вона була описана у спогадах багатьох учасників або свідків. Аналіз варто почати з розповідей М. О. Єгорова та М. В. Кантарії, зауваживши, що перший двічі, і майже одночасно, оприлюднював різні варіанти. За однією версією від Єгорова прапор спочатку був закріплений на колоні перед центральним входом, потім знятий і вивішений з вікна другого поверху і тільки надвечір прикріпили його на залізній жердині на даху. Одразу спустилися вниз і подивилися з площі, чи міцно прапор тримається [34, сс. 39, 42]. Друга версія створена обома героями, значно відрізняється і описана з величезною кількістю різних подробиць. За нею спочатку прапор був прикріплений до руки статуї кайзера Вільгельма вже на даху, потім вставлений в отвір, зроблений осколком у череві коня тієї ж статуї. Далі розвідники знаходилися біля статуї не менше двох годин, вичікуючи зменшення обстрілів. Після вимушеної паузи розвідники залізли на баню і поставили прапор там. Після невеличкого перепочинку вони спустилися з даху і доповіли про виконання завдання командиром полку, командний пункт якого знаходився вже на першому поверсі Рейхстагу [44, сс. 103 — 109]. Такі суттєві відмінності у версіях не дозволяють довіряти жодній. Таке скептичне ставлення підсилюється невідповідністю, яка не стосується безпосередньо берлінських

подій. М. В. Кантарія стверджує, що вже 22 червня 1941 р. прийняв перший бій [44, сс. 56 – 64], однак, згідно з енциклопедичними виданнями, він на фронті з грудня 1941 р. [45, Т. 1, с. 620]. За будь яких умов жодна з розповідей розвідників не збігається зі спогадами їхнього командира полку, який твердив, що Єгоров та Кантарія після 18-00 і до 20-00 знаходилися біля нього, а на даху опинилися після двадцять другої години і закріпили прапор не на бані, а на скульптурній групі [46, с. 62; 25, с. 161].

Варто звернути увагу на спогади командира батальйону С. А. Неустроева. Він їх друкував чотири рази. Нами проаналізовані два варіанти. Вони приблизно схожі за змістом, навіть текст багато разів повторюється дослівно. Версія 1990 р. багата на полеміку, складається враження, що тільки він знає правду. Комбат протирічить усім, хто писав спогади раніше. За його версією, Зінченко з'явився в Рейхстазі близько десятої вечора. Одразу ж командир полку запитав про прапор № 5. Комбат розповів про велику кількість прапорів, які вже майорять і доповів, що стяг військової ради ще знаходиться на командному пункті полку в іншій будівлі. Його доправили не раніше, як за 15 хвилин. Потім знадобилося ще не менше 30 хвилин, щоб встановити його на бронзовій кінній скульптурі над фронтом центрального входу [47, сс. 155 – 157]. Єдиною розбіжністю є опис дій Єгорова та Кантарії. У другій версії повідомлялося про дві спроби розвідників, перша з яких закінчилася повним фіаско: через відсутність ліхтарика вони просто заблукали, не знайшовши виходу на дах і повернулися назад [36, с. 137].

Спогади Ф. М. Зінченка, командира 756 сп., вийшли у декількох версіях. Перший раз вони були надруковані українською. Дивно, але цей варіант заперечував участь у штурмі С. А. Неустроева, начебто він раптово захворів, і командування батальйоном було передано старшому лейтенанту Гусеву [48, сс. 201 – 202]. На описку несхоже, наводимо цитату: «...я почув радісний голос Гусева: «Товаришу полковник, батальйон у рейхстазі» [48, с. 211]. На цьому він неодноразово наполягав [46, с. 60]. Однак, трохи пізніше епізод був описаний таким чином: «Капітан Неустроев відійшов, старший лейтенант Гусев доповів, що усі роти 1-го батальйону, а також батальйон капітана Давидова з 674-го полку в рейхстазі» [25, с. 154]. Дивно, але наступне українське видання повторює цитату з першого дослівно [49, с. 193]. Українські видання не тотожні, мабуть видавці просто заплуталися в постійній зміні кон'юнктури. До речі, і київські і московське видання літературно обробляла одна людина. Розповідь про прапороносців у Зінченка майже тотожна, а про прапори відмінності суттєві. Спочатку він доводив, що і увечері 30 квітня, і по закінченню бою 2 травня ніяких прапорів та прапорців, окрім офіційного, не було [48, сс. 238 – 239]. У другому виданні, вірогідно, Зінченка змусили подати цитату з Історії другої світової про велику кількість прапорів і прапорців [25, сс. 161 – 162]. Ще одна теза спогадів Зінченка – безапеляційне твердження: «Нашому полку комдив поставив особливе завдання – піднести червоний прапор на бані рейхстагу» [46, с. 59]. Ця теза перегукується з деякими версіями спогадів комдива, який начебто так само і говорив [50, с. 20; 51; 52, с. 208], але не з усіма. Варто зауважити, що усі варіанти спогадів Зінченка були просякнуті доводами того, що його підрозділ увійшов до будинку парламенту першим, і сталося це не раніше 18-00 [46, сс. 60 – 61]. Щоб уникнути будь-яких сумнівів він навіть посилався на журнал бойових дій, доводячи, що час 14-25 з'явився через появу неперевірених донесень, які походять з інших підрозділів

[48, сс. 213 — 214; 25, сс. 149 — 150]. До речі, сперечатися про першість командир полку почав ще 1 травня 1945 р. Про це повідомив розвідник 328-го артилерійського полку Шипіловський, який був свідком суперечки між офіцерами [53, с. 277].

Теза про невірні донесення повторювалася дослідниками і наразі вважається беззаперечною [38, с. 45]. На ґрунті спогадів Зінченка має місце спроба довести помилковість більшості документів про хід штурму. Існує думка про послаблення відчуття відповідальності командирів за достовірність бойових донесень через відчуття перемоги, яка не забариться [54, с. 21]. А науковий співробітник Музею збройних сил РФ А. М. Демєнтьєв навіть твердить, що з 54 документів, які розповідають про цю подію 52 є фіктивними [55]. На наш погляд, подібні твердження не мають нічого спільного з дійсністю і виникають виключно для того, щоб підтримати офіційну версію.

Зовсім іншу думку висловлював командир 150-ї сд В. М. Шатілов. До неї увага особлива, тому що саме назва його підрозділу значиться на прапорі, який сьогодні офіційно визнаний прапором перемоги. Темі, що розглядається, він присвятив чотири книги, дві з яких витримали по три видання, одна — два, та декілька статей. Його версії дуже відрізнялися від загально прийнятої, за що його активно критикували. З роками він змінював розповідь про перебіг подій. Спочатку він говорив, що особисто бачив прапор в руках Єгорова та Кантарії біля головного входу, і вони ж піднесли його над будівлею. Про час поки що не йшлося [50, с. 22 — 23]. У 1966 р. з'явилася найбільш розлога версія подій. Близько другої комдиву зателефонував Зінченко і доповів про те, що відправляє Єгорова та Кантарію у бойові порядки. А о 14-25 з південного боку до німецького парламенту кинулися бійці лейтенантів Атаєва, Литвака та група сержанта Лисенка. Далі комдив розповів про майже одночасні доповіді Зінченка та Плеходанова про проникнення у будівлю близько двох рот. Це сталося теж о 14-25. Майже одразу з'явився прапор на одній з колон центрального входу. Невдовзі сильним ворожим вогнем бійці всередині були відрізані від основних сил і тільки після шостої вечора становище стабілізувалося: друга хвиля увійшла, а з нею і батальон С. А. Неустроева. Бої всередині будівлі затримали подальше просування, прапор підняли на другий поверх. Якийсь час був потрібний для підйому на баню. О 21-50 за московським часом Шатілов отримав доповідь Зінченка про поставлення прапору військової ради на бані [24, с. 294 — 306]. Трохи згодом комдив додав нові прізвища і сказав, що Лисенко діяв під керівництвом С. Сорокіна, а їх головним завданням було піднести «полковий червоний прапор» [56, с. 309 — 310]. Один раз він навіть сказав, що прапор на даху поставила група С. Сорокіна, і тільки потім наверх піднялися Єгоров та Кантарія, які попередньо прикріплювали свій прапор спочатку до колони, потім у вікні другого поверху [37, сс. 66, 71 — 72]. Через п'ять років, у другому виданні, про групу С. Сорокіна ще згадувалося, але вже не в якості прапороносців, акцент перенесений у бік загально визнаного трактування подій [57, сс. 124 — 138]. Того ж року виходить інша книга генерала, де про групу Сорокіна — жодної згадки [58, сс. 98 — 101]. Ще одна версія спогадів, датована 1975 р. була дуже короткою. Увагу в ній повертає теза про те, що до Рейхстагу першими увірвалися бійці 674-го, а не 756-го полку [34, с. 39].

Член військової ради 1-го Білоруського фронту К. Ф. Телегін навряд чи бачив події власними очима, тим не менш, у своїх мемуарах повідомляв, що на

чотирнадцяту годину до Рейхстагу увірвалися групи бійців з батальонів майора Давидова, капітана Неустроева та старшого лейтенанта Самсонова. Вони вели бій в будівлі до підходу основних сил близько вісімнадцятої. За його спогадами після шостої на фасаді з'явилися багато червоних прапорів і прапорців, однак головний прапор поставили над банею саме Єгоров та Кантарія. Генерал казав, що спілкувався з солдатом, який тримав маленькі прапорці під час штурму. А ще повідомив про групу добровольців В. М. Макова, яка також встановила свій прапор [21, сс. 198 – 200]. Ф. М. Зінченко також згадував про прапор групи Макова [25, с. 161]. Один боєць з цієї групи, М. П. Мінін, у 2005 р. дав інтерв'ю для проекту Німецька війна. Він розповів про те, як увірвалися до Рейхстагу, про відносно слабкі бої усередені, про встановлення прапора в отвори корони жінки на скульптурі над центральним входом [59]. Існування цього прапора підтверджував С. Неустроев, застерігаючи, що його ніхто не бачив. Більше того, він називає головну помилку В. М. Макова: останній не залишив охорону [36, с. 137]. Хто прибрав цей прапор наразі невідомо.

Як бачимо, спогади учасників почали друкуватися з 60-х років. Це співпадає з початком дискусії з теми, що розглядається. Перша нарада в Інституті марксизму-ленінізму відбулася у 1960 р. Відомо, що у 1961 р., під час другої наради, мали місце палкі суперечки між учасниками подій [36, с. 136]. Нажаль стенограми не оприлюднені. Тим не менш, маємо цитату з промови М. Бондаря: «Приймати за істину ті документи, що створені під час війни не можна ...» [54, с. 23]. Нічого дивного у цій фразі нема — мало місце створення схеми подій, вписаних в офіційну ідеологію, а сам промовець був проводирем однієї з груп, яка встановлювала свій прапор [36, сс. 136 – 137]. Ось чому документи ігнорувалися, а спогади писалися виключно в руслі ідеології. Це пояснює розбіжності спогадів. З іншого боку, згадані дискусії призвели до появи у публічному просторі нових фактів, які потрошку почали руйнувати затверджений перебіг подій.

Особливо у вказаному контексті треба відзначити В. Ю. Субботіна. Він не брав безпосередньої участі у штурмі, однак на той момент був кореспондентом газети 150-ї сд «Воїн Батьківщини». Виконуючи професійний обов'язок, він спілкувався з учасниками подій одразу, мав усі примірники газети та архів блокнотів з записами [60, сс. 59 – 61], тому до його публікацій треба ставитися серйозно. Саме він вперше розповів про першого прапорonoсця П. П'ятницького [60, сс. 59 – 61]. У 1965 р., до першого пишного святкування річниці перемоги «Правда» надрукувала його матеріал, де були названі дев'ять бійців, які здіймали прапори над Рейхстагом [61]. Тобто, з Єгоровим та Кантарією, вже йшлося про 11 прапорonoсців. Вірогідно, В. Ю. Субботіна можна вважати першим, хто почав розгойдувати традицію першого післявоєнного десятиліття.

Особливо у цьому переліку відрізнявся Г. П. Булатов з 674 сп. В. М. Шатілов згадував про нього побіжно серед тих, хто першим увійшов до Рейхстагу, а не як про прапорonoсця [50, с. 22]. В. Ю. Субботін оприлюднював розповідь про Булатова двічі. Третя та четверта книги вийшла вже без цієї розповіді, у семидесятих роках. Поруч з Булатовим був його командир С. Сорокін. Останній залишив спогади, записані на магнітофонну стрічку, де обурювався, між іншим, діями Зінченка, який не дозволяв йому, Сорокіну, доповісти про встановлення прапора своєму командирі [62]. Схоже, ці люди скоро змінять на п'єдесталі Єгорова та Кантарію.

Перші зображення прапора над Рейхстагом. Фото В. А. Тьоміна

Цього року на телеканалі «Зірка» вийшов документальний фільм Євгена Кириченка «Прапороносці Перемоги. Невизнані герої». Основною тезою є те, що прапор перемоги встановлено групою С. Сорокіна, прапороносцем в якій був Булатов. Автор повертається до часу його встановлення о 14-25 і навіть знаходить свідка, артилериста О. М. Бесараба, який на камеру це підтверджує. Автор фільму припускає, що смерть деяких бійців групи вже після війни була насильницькою і була спричинена розголомом ними версій подій, не схожих з офіційною. І головне — стверджується, що сучасна реліквія це зовсім не прапор № 5, який згорів під час пожежі у Рейхстазі, а саме прапор поставлений Булатовим. Доказом цьому твердженню була розповідь дивізійної газети, про те, як розвідники відрізали на пам'ять смужку від прапора, і свідчення сина Сорокіна, який начебто бачив її в батьківському планшеті. До речі, версію про смужку підтверджує і Субботін, який піднімався наверх після 2-го чи 3-го травня ще з декількома солдатами, серед яких був і Сорокін. Кожен відірвав собі маленький шматочок і Субботін зберігав його принаймні до середини шестидесятих [63, с. 305]. Однак мова йшла про вкорочення прапора, а не відривання вузької смужки знизу. Знову версії не стикуються. Як би там не було, але у фільмі звучить висновок — цифру «5» намалювали пізніше [64]. Маніпуляції підтверджені? На нашу думку, фільм однієї з провідних російських телерадіокомпаній свідчить про розгойдування офіційної версії новими фактами та спробу підкорегувати один з постулатів радянської військової історії. Можливо це призведе до змін у майбутньому.

Такі значні розбіжності підштовхують до аналізу більш об'єктивних джерел — фото- та кінодокументів. У 1945 р. на Центральній студії документальних фільмів Ю. Райзманом був створений фільм «Берлін». З сорокової хвилини приблизно протягом 1 хв. 20 сек. показана реконструкція піднесення прапора. Він в руках у Булатова, його встановили біля скульптурної групи. Зйомка не реальна, а ставлена. Усе відбувалося після завершення боїв 2 травня. На цих кадрах можна розрізнити два епізоди. Перший знятий на землі, де солдати імітують атаку, другий — безпосередньо на даху. Не дивлячись на те, що зйомка велася протягом одного дня, в цих епізодах використані різні прапори. У першому прапор кріпився до держака у двох точках, в другому — по всій короткій стороні. Разом з кінооператорами процес фіксували фотографи Я. Рюмкін [65] та І. Шагін [66, с. 23].

Прапор над Рейхстагом.
«Правда» від 3 травня 1945 р.

М. Фініков біля Рейхстагу

Першим прапор над німецьким парламентом сфотографував В. А. Тьомін. 1 травня він пролетів над Рейхстагом літаком. Автору відомі два кадри з цієї зйомки. Справжній прапор на них був дуже маленьким і з висоти майже непомітним, тому його стерли ретушери і домалювали новий — великий і дуже непропорційний. Сліди цих втручань добре помітні в якісних публікаціях, хоча існують публікації і з двома прапорами одразу — справжнім та віртуальним [66, сс. 240 — 241; 58]. Не виключаємо, що маленька цятка над банею — то і є прапор № 5, однак через вкрай малу площу, яку вона займає на світліні, довести це неможливо. Фотограф не задовольнився результатом і наступного дня фотографував вже з землі. Класичним став варіант з важким танком на першому плані. «Правда» надрукувала цю світліну 3 травня. Саме ця публікація вперше показала населенню СРСР результат виконання заклику вождя. Пізніше деякі дослідники наголошували, що саме В. Тьоміну пощастило зафільмувати прапор перемоги [67, с. 83]. Насправді на тьомінських світлинах до об'єктиву

потрапляли різні частини будівлі. І якщо з літака акцент робився саме на бані, то з землі домінувала південно-східна башта. Прапор на ній так само був намальований. Він був значно збільшений у розмірі. Насправді на башті прапор дійсно майорів, більше того — там їх було декілька. Один, менший, в офіційній публікації прибрали ретушери. Оригінальне фото неважко розшукати у всесвітній мережі. Тим не менше на офіційних сайтах подається як оригінальний, ретушований вже сьогодні, засобами сучасної комп'ютерної графіки знімок [68]. Сучасні ретушери узялися за справу тому, що і зараз триває процес фальсифікації. Справжній прапор на башті зафіксований Т. Мельником [69; 44].

Чому «Правда» надрукувала знімок прапору на башті, а не на бані? 3 травня біля Рейхстагу сфотографувався М. Фініков [70]. Прапора на бані не бачимо. Через два дні там само зафільмована група радянських фотографів і знов прапора нема [71; 66, с. 256]. У Всесвітній мережі розміщено багато фотографій Г. Самсонова, на яких так само не бачимо прапора над найвищою точкою будівлі. Виходячи з інформації про пожежу у Рейхстазі, припускаємо, що на момент масового фотографування початку травня прапора над банею взагалі не було.

Справа у тім, що прапор на башті дійсно існував, але поставлений був вже 2 травня. Є вірогідність, що встановлений він був на прохання фотографів. С. А. Неустроев стверджував, що після завершення бойових дій, окрім прапора

Груповий знімок радянських фотокореспондентів. 5 травня 1945 р.

№ 5, інших прапорів та прапорців над Рейхстагом не було [36, с. 137]. Підтвердженням тому може бути світлина В. Тьоміна від 1 травня з південно-східного боку. Прапор на башті мав доволі значні розміри, але на аерофотознімку його нема. 7 травня ця башта знову потрапила в кадр [72]. Великого прапору там вже не було. Якщо фото не ретушоване, можна стверджувати, що великий прапор майорів протягом 2 – 6 травня, хоча вірогідніше за все, був знятий одразу після фотозйомок. Маємо світлини з самої башти, на якій троє солдатів стоять поруч. Нам відомі три різновиди цього сюжету. Одна з фотографій, автором якої може бути або О. Капустянський, або О. Кноррінг стала прилюдною це у 1945 р. [27, сс. 2, 47]. Ще один варіант створений М. Редькіним. Потім жоден варіант популярністю не користувався. Припускаємо, що датувати їх можна 2 травня, тому що солдати одягнені у шинелі. На всіх світлинах, зроблених того дня, фіксується верхній одяг. На знімку М. Редькіна у кадр потрапляє баня, на якій прапор не спостерігається. Він з'являється на світліні з фотографом, зроблений на тій самій башті [73]. Тепер вже на шпиль майорить прапор з білою цяточкою у лівому верхньому куті. За розміщенням її можна атрибутувати як серп та молот. Цей прапор дуже схожий на описаний Зінченком [35, с. 56], однак співвідношення сторін інше. Прапор № 5 має співвідношення 1:2,29, а тут бачимо 1:1,48, тому стверджувати, що це саме офіційний прапор перемоги не можна. Вимірювання проводилося поєднанням крайніх точок полотна прямою лінією в програмі Adobe Illustrator. Програма давала розмір габаритного прямокутника, діагоналю якого була вказана лінія, довжина якої вираховувалася за теоремою Піфагора. Датування цього фото нам невідоме, хоча є твердження, що це друга половина дня 2 травня [73]. Кореспондент одягнений лише у китель. Схиляємося до того, що фото зроблено, все ж таки, пізніше.

Солдати на південно-східній башті.
Фото О. Капустянського/О. Кноррінга

Солдати на південно-східній башті.
Фото М. Редькіна

Портрет фотографа на південно-східній башті

Найбільшу популярність здобула світлина Є. Халдея, надрукована вперше 13 травня 1945 р. у часописі «Вогник». Існує думка, що датувати це фото можна ранком 1 травня [74]. Тим не менш, сам автор датував його 2 травня. На світлині зображені люди зовсім непричетні до поставлення прапора та обрано місце на даху, про яке не йдеться у жодному документі або спогадах. Тим не менш, майстерність фотографа в обранні ракурсу та прибирання усього зайвого кадрюванням зробили світлину найбільш тиражованою. Прапор, зображений на ній, привезений фотографом з Москви спеціально для фотозйомки і не мав жодного відношення, до тих, що ставили солдати у бойових умовах [75]. Як справжній професіонал Є. Халдей розробляв цей сюжет багатьма кадрами, тому відомі декілька різновидів. Деякі з цих зображень наразі знаходяться у приватних колекціях [76; 77; 54, с. 33]. З одним зображенням, розповсюдженим у всесвітній мережі, виникла деяка плутанина. Більшість публікацій називають автором Є. Халдея, і один раз її автором, з посиланням на РДАКФД, названий В. Гребнев [78]. Пояснення цьому не маємо та дотримуємося думки, що авторство цієї світлини приписано В. Гребневу помилково. Певно можна говорити лише про те, що останній був кореспондентом газети 3-ї ударної армії і фотографував Рейхстаг у травні 1945 р. [79].

Приклад Є. Халдея говорить про те, що фотографам важливо було зробити гарний кадр з прапором перемоги і який саме прапор потрапить до видушукача було неважливо. Неважливою була і документальність. Окрім домальовування прапорів, відомий факт додавання серпа та молота на прапор групи С. Сорокіна [65]. Редактори, які давали світлинам можливість бути надрукованими, теж не переймалися долею прапора № 5. Його подальшу

Фото Є. Халдея. Вертикальний варіант іноді приписується В. Гребневу

долю ніхто навіть уявити собі не міг. Може тому сьогодні у відкритих джерелах нема зображення, на якому можна впевнено впізнати прапор 150-ї сд., який майорить над Рейхстагом. До речі, наприкінці війни ніхто не знав долю будь якого прапора, який майорів над Берліном. Наприклад, кореспондент газети «Бойовий прапор», розповідаючи про сержанта П. О. Воліка, назвав статтю «Він поставив прапор перемоги» [80]. І хоч у матеріалі йшла мова про події над Бранденбурзькою брамою, вочевидь прапором перемоги тоді вважався будь який прапор, піднятий над Берліном.

Чому навіть випадково прапор 150-ї сд не потрапив до об'єктива хоча б одного з 23 кореспондентів, які фільмували центр Берліна на початку травня? Наразі існує теза, що прапор № 5 все ж таки зміг сфотографувати Б. Шейнін [73]. Він був поставлений на східному боці будівлі, на скульптурі одного з Вільгельмів. Прапор цей займає значну площу кадру і тому можна заміряти пропорції: вони становлять 1:3,98, якщо міряти за прямими лініями. В реальності коротка боковина менша за довгу трохи більше, ніж у 4 рази. На світлині бачимо людину, яка або ставить, або знімає прапор. Якщо узяти середній зріст людини чоловічої статі у 1,75 м, можна вирахувати розмір полотнища — 3,48 x 0,87 м. Таким чином, одна боковина майже збігається в розмірах, проте інша набагато довша. Є ще один аргумент: якість фотографії добра, а серп та молот ніяк не проглядаються, хоча прапор повернутий саме тим боком, на якому повинен бути символ СРСР. Двох ознак достатньо для формування основної тези — це не прапор № 5, і взагалі, сьогодні не існує прилюдних світлин, де його ідентифікація не підлягає сумніву. Довжина засмучувала і автора світлин. Можемо погодитися з Б. Шейніним, який в одному зі своїх листів писав, що на його берлінських кадрах «майже правда» [53, с. 268]. А от В. Субботін підтверджує величезну

Прапор на скульптурі Вільгельма.
Фото Б. Шейніна

довжину прапора, тим більше — він з деякими бійцями його вкоротив. І зроблено це було після другого або третього травня [63, с. 305]. Тобто відірвали близько 160 см. На наш погляд непереконливо.

Тим не менш, у документах та спогадах йдеться про те, що прапор № 5 був знятий з бані між 5 та 12 травня [54, с. 42]. Ми притримуємося дати з донесення С. М. Переверткіна — 9 травня. Командир 79-го ск наказав зберігати його з метою вручення в Кремлі особисто Сталіну [33, № 90]. Де зберігати комкор не уточнював. Комендантом Рейхстагу на той момент був Зінченко і згідно його спогадам прапор був в дивізії принаймні до 11 травня [25, с. 191]. Чи могло зняття прапору пройти повз нього? Чи був це саме прапор № 5? Чи дійсно саме цей прапор підносили Єгоров та Кантарія? До речі, 2 травня вони були сфотографовані на даху А. Морозовим. В руках у них був той самий прапор, що і у Булатова. Про це говорить співвідношення сторін (за нашими вимірами 1:1,05 у Єгорова та Кантарії; 1:1,19 у Булатова) та співвідношення держака до короткої сторони полотна. Виміри непрямих ліній, якими є край полотна під час майоріння дають певну похибку, звідси деяке неспівпадіння. Логічно припустити, що Єгоров та Кантарія не могли бути зображені з прапором № 5, тому що 2 травня він майорів над банею. Однак аналізована вже світлина з фотографом дає інші співвідношення. Припускаємо, що або той зразок, який наразі вважається прапором № 5 був встановлений в іншому місці, або знятий ще 2 травня, або підкладений пізніше. Згідно спогадів Ф. М. Зінченка на момент фотографування В. Тьоміним прапора перемоги він вже був перенесений на баню, і сталося це або першого

Фрагмент червоного прапора, який М. В. Солдатенков подарував Запорізькому обласному краєзнавчому музею

[49, с. 210], або другого травня [25, с. 162]. Про яку зйомку В. Тьоміна говорить Ф. М. Зінченко, з повітря, чи з землі? У підписі до фотографії в «Правді» чітко вказаний час зйомки: «3 година дня», однак і прапора на бані там не видно. Якщо прапор зняли другого, чому з ним нікого не сфотографували? Питань без відповідей наразі безліч. Якщо С. А. Неустроєв дійсно сказав правду, про відсутність будь-яких прапорів, окрім п'ятого, після припинення боїв, припущення про підробку стає більш ґрунтовним. Тим більш, точні розміри останнього, «188 на 82 см», вперше з'явилися 2 липня 1945 р. у донесенні командувача 3-ї ударної армії начальнику Головного політичного управління Червоної армії [33, № 98]. Навряд чи командувач армії особисто виміряв прапор, дані йому доповіли ті, хто прапор зберігав. Нитка знов веде до людей зі 150-ї сд.

Пораховано, що над Рейхстагом майорили 8 різних прапорів, які потрапили до об'єктивів кореспондентів, та 10 прапорів, про які згадано в мемуарах [81]. Також відомо про 2 прапори, які були скинуті на Рейхстаг з літаків пілотами 1-го та 115-го гвардійських винищувальних авіаційних полків [82, с. 174]. Сьогодні названі цифри можуть бути збільшені.

Ф. М. Зінченко та В. М. Шатілов згадували про справжнє паломництво до Рейхстагу після 2 травня [25, с. 187; 56, с. 340]. Серед прибулих був і М. В. Солдатенков з 60-ї сд. У 1975 р. він передав до колекції Запорізького краєзнавчого музею шматочок прапора (ЗКМ В-723). Згідно з обліковою документацією 9 травня воїни дивізії прикріпили цей прапор до однієї зі стін Рейхстагу, а потім розірвали його на сувеніри. Коли прапор було знято невідомо, однак дата на шматочку — «12-5-45» — може бути або днем зняття, або днем його розшматування. Певно можна говорити лише про те, що це не шматок прапору № 5, тому що ця смужка ширша. Вірогідно, прапор 60-ї сд можна додати до десяти мемуарних і вважати одинадцятим.

Серед візитерів був і А. П. Горелов. Він залишив невеличкі спогади, які нічого нового до теми, що розглядається, не додають [83, сс. 360 — 361]. Більш цінною є зроблена ним світлина з зображенням прапору над банею. Вона вже була оприлюднена однією з запорізьких газет [84], однак у спеціальній літературі й досі не циркулює. Автор був знайомий з Анатолієм Петровичем, і останній розповідав, що

Прапор над Рейхстагом. Фото А. П. Горелова

був на даху і тримався за держак прапора перемоги. Це підтверджує світлина з перспективою вулиці Г. Герінга (зараз Ебертштрассе), зроблена саме з даху [83, с. 344]. Доля оригінальних негативів наразі невідома, однак автор має цифрові файли з них. Фотографування велося камерою Фогтлендер, негатив має добру якість. Навіть форму наверхня чітко можна розрізнити. Також бачимо відсутність серпа та молота. Негатив підписаний і продатований А. П. Гореловим — 8 червня. Останні літери розрізняються погано, однак сумнівів не виникає, тому що існують ще 3 зображення з берлінської зйомки, датовані проміжком 3 — 8 червня. Таким чином, можна стверджувати, що на світлині дев'ятий зафіксований прапор.

З іншого ракурсу він зображений на фото з колекції Королівського військового музею, датованому 3 червня. Його ж можна побачити на кадрах кінохроніки, датованої липнем [85]. Вірогідно, ці кадри були останніми, що показували червоний прапор над Рейхстагом. Важко сказати, коли цей прапор був остаточно знятий. Союзники домовилися про поділ Берліна на 4 окупаційні зони, Рейхстаг опинився в британській. Радянські війська з західних окупаційних секторів остаточно були виведені 12 липня [86], тому можна сміливо твердити, що зняття червоного прапора з будівлі німецького парламенту відбулося у першій декаді липня.

Потенційну реліквійність прапора перемоги відчували. Проблема була тільки в тому, що їх було багато і кожний, хто мав причетність до будь якого з них, не зважаючи на звання та посаду, розумів усі вигоди такої причетності. Розпочалася боротьба. 19 травня до коменданта Берліна Берзаріна з'явився представник Центрального артилерійського музею Червоної армії. Він запропонував передати реліквію музею та подав план церемонії. Наступного дня відбувся парад, під час якого Берзарін урочисто передав прапор, знятий з бані на вічне зберігання. Однак на той час на бані майорів стяг, встановлений вже після боїв. Саме з цієї причини 3 червня дії берлінського коменданта були засуджені начальником політичного управління 1-го Білоруського фронту [33, № 98]. Парад фотографували. Підготовлений до передачі прапор мав серп та молот посередині.

Тим часом прапор перемоги планувалося урочисто пронести на чолі параду 24 червня. Зранку 20 червня начальник політвідділу 3-ї ударної армії Ф. Я. Лісцин урочисто провів прапор № 5. Увечері того ж дня літак приземлився у Москві [87, сс. 379, 386]. С. А. Неустроев згадував як приймав участь у генеральній репетиції параду [47, сс. 176 — 177]. Однак за наказом Г. К. Жукова головний прапор так і не пронесли Червоною площею, а одразу після репетиції доправили до музею Червоної армії, зараз Центральний музей збройних сил РФ. Чому ж прапор перемоги так і не пронесли Червоною площею? Основною є версія про неготовність тих, хто його підносив гарно крокувати [54, с. 45]. Існує і альтернативна версія: напис на прапорі перетворив його з державного на звичайний штурмовий прапор конкретної дивізії, виносити який попереду колон було неприйнятно [88]. Прапор перетворився на музейний експонат. Через декілька років преса повідомляла про особливу велелюдність напередодні свята у залі, де він експонувався [89].

Хто і коли наніс напис достеменно невідомо. Зі спогадів С. А. Неустроева виходить, що це було зроблено за два рази. Прикметною є розлюченість начальника політвідділу 79-го ск, коли він побачив напис, зроблений під час зберігання прапору в 150-й сд. І тільки пропозиція додати до напису корпус, армію та фронт владнала ситуацію [47, сс. 173 — 174]. Таким чином, з другою частиною начебто усе зрозуміло: вона створена 20 червня. Якби не одне але. Згаданий вже В. Суббо-

тін повідомляв про свою зустріч з начальником політвідділу 150-ї сд Артюховим. Останній подарував журналісту оригінал бойової характеристики прапора № 5, яка і була оприлюднена. У ній мова йшла про те, що напис містив ще й інформацію про корпус, а головне — що напис був нанесений одразу після бою командуванням дивізії. Стоять підписи Шатілова та Артюхова. Документ створений перед відправкою прапора до Москви [53, сс. 218 — 219; 90]. Якщо наведений документ дійсно існував або існує і містить правду, можна пояснити чому ніхто так і не сфотографував прапор над Рейхстагом: його забрали майстри пензля ще до приїзду фотографів. Засмучує тільки час створення документа: він міг бути виправданням командування дивізії за самовільно створений напис. Ми не дарма акцентували увагу на підписі В. М. Шатілова. Тому що він розповів про нанесення за однією версією частини, яка стосується 150-ї дивізії, або за іншою, — усього напису ще до початку штурмових дій [50, с. 6; 91]. Нам ця версія здається зовсім неправдивою. Ба більше — сам Шатілов пізніше відмовився від неї, твердячи, що дані про дивізію були нанесені після 12 травня, а про корпус, армію та фронт — напередодні відправки до Москви [24, с. 321 — 322]. І це ще один доказ того, як намагалися зібрати до купи погано зроблену офіційну легенду. В документах від 3 червня маємо опис прапора та його точні розміри. Мова йдеться лише про зірку, серп і молот та цифру «5» [33, № 97]. Якщо начальник політвідділу 3-ї ударної армії, який складав донесення від 3 червня мав справу зі свіжими документами, логічно припустити, що саме протягом 3 — 19 червня люди зі 150-ї сд і залишили власний автограф. Існує свідчення, що прапор над Імперською канцелярією мав напис з номером військової частини, і саме у такому вигляді був поставлений [20, с. 295]. У нашому випадку прапорів, з якими штурмували Рейхстаг було декілька, і, згідно з донесеннями та спогадами (окрім ранніх варіантів спогадів В. М. Шатілова) інформацію про підрозділ вони не несли. Щоправда, В. Субботін повідомляв про напис, який зробили Кошкарбаєв та Булатов [63, с. 72]. Виникає питання: невже 171-ї сд, підрозділ якої приймав участь у штурмі не підготувала свій прапор, виданий військовою радою? Існує інформація, що ця дивізія використала його, поставивши над однією з берлінських багатоповерхівок [58, с. 72]. Використовувати таким чином прапор виданий військовою радою для поставлення над Рейхстагом дивно.

На нашу думку з прапорами маніпулювали. Про це говорить, по-перше факт відсутності стовідсотково ідентифікованого прапора № 5 на фотографіях, і, по-друге, той факт, що комендантами були Неустроев (сам він це заперечував [36, с. 142], хоча з канви його спогадів видно, що на початковому етапі все ж таки був у будівлі старшим офіцером) та Зінченко. Саме останні активно просували у спогадах версію, яка надовго стала основною. Нема підстав звинувачувати їх у прибиранні з будівлі інших прапорів, окрім власного (хіба що обурення С. Сорокіна діями Ф. М. Зінченка в спогадах на магнітофонній стрічці). Так само нема жодних підстав і вірити обом комендантам. Вони були людьми вкрай зацікавленими і мали можливість для маніпуляцій. Можливо, прапор взагалі був підмінений. Маємо декілька повідомлень про пошкодження: отвори від куль та осколків і кіптяву [33, № 96; 24, с. 322; 63, с. 58]. Зараз на музейному експонаті — тільки відірвана смужка.

Розуміємо, що аналізовані джерела не дають вичерпної картини. Відкриття нових джерел, таких як документи 171-ї сд та інших дозволять говорити більш об'єктивно. Тим не менш спробуємо вдатися до власної реконструкції подій. Поставлення прапора над Берліном оголошено і розрекламовано. Він повинен

втілювати перемогу країни рад, ідеї Леніна та їх виконавця Сталіна. Наприкінці квітня загальна ідея доведена до бійців, обіцяні нагороди, та і самі вони готові виконати команду, навіть за будь-яку ціну. Однак конкретики не було, де саме ставити прапор невідомо. Тому готується безліч червоних стягів і ними укривається уся столиця Третього Рейху. Один з таких стягів з'являється або на колоні, або у вікні будівлі забороненого парламенту Німеччини, і доповіді про це пішли на гору. Будівлею ще остаточно не оволоділи, увесь берлінський гарнізон продовжував чинити опір, тим не менш з'явився привід привітати радянських людей з першотравневими святами. Про подію оперативно оголосили по радіо напередодні та усіма можливими засобами під час святкування першотравня. Кореспонденти з усіх усюд роблять світлини з прапорами, в тому числі і над Рейхстагом. Над ним по закінченню штурму прапорів було багато, але, вірогідно, усі вони були прибрані людьми з 150-ї сд. Кореспонденти у пошуках ефектного кадру знов прикрасили, за допомогою солдат непричетних до штурму, будівлю багатьма стягами, так і не зафільмувавши той, який потім стане національною реліквією. А, власне той прапор, який став реліквією, вірогідно, міг майорити над Рейхстагом, а може і над його банею, хоча переконливих доказів цьому наразі не існує. Цей прапор також не був першим, з тих, які були поставлені під час бойових дій. Потім за просування саме цього прапора узялися політоргани і події почали міфологізуватися. Над будівлею прапор був замінений іншими. Остаточно червоний прапор з бані був знятий під час виходу радянських військ у свою зону окупації. Тим часом боротьба політвідділів різних армій за прапор продовжувалася і на одному з прапорів з'явилися написи, які, вірогідно, і стали причиною неучасті його у параді перемоги. До початку 1960-х рр. він був музейним експонатом, цікавість до якого підігрівалася тільки напередодні свят. Потім з цього прапора роблять національну реліквію, обґрунтовуючи її спогадами. Спогади дають писати тільки людям причетним до саме цього прапора. Тим не менш із завданням вони не впоралися, протирічили самі собі та один одному. Паралельно з'являлися відомості про інші прапори, та їх носіїв, які не вкладалися в затверджену ідеологему. Формування нових парадигм триває й досі.

Радянський Союз припинив своє існування, ідеологія, пов'язана з ним, сильно захиталася і втримати її можна було тільки законодавчо. В Україні прийняли закон «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років», де, між іншим, регламентувалося використання копій прапора перемоги у вигляді прапора 150-ї сд [92]. Сьогодні закон втратив чинність. Іншу картину спостерігаємо в Російській Федерації. Там і досі шанують сталінське бачення радянської величі. Статус прапора перемоги закріплений законодавчо [54, сс. 3 – 8;]. Це не дає можливості академічно вивчати вказану проблематику. З іншого боку прапор перемоги є частиною культурно-історичної експансії РФ на пострадянські країни. Історія не закінчена.

Бібліографія

1. Вручение ордена «Победа» Маршалу Советского Союза Сталину И. В. // Правда. — 1944. — № 267. — 6 ноября. — С. 1.
2. Сталин И. О Великой отечественной войне Советского Союза / И. Сталин. — М. : ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 1944. — 160 с.

3. Вся советская страна слушала доклад вождя // Правда. — 1944. — № 268. — 7 ноября. — С. 3.
4. Гармаш Д. Не успокоимся, пока враг не добит / Д. Гармаш // Правда. — 1944. — № 270. — 9 ноября. — С. 2; Михиенко В. Мысли солдата / В. Михиенко // Правда. — 1944. — № 270. — 9 ноября. — С. 2.
5. Сталин — знамя нашей победы // Правда. — 1944. — № 273. — 13 ноября. — С. 3.
6. Правда. — 1944. — № 272. — 12 ноября. — С. 3.
7. Поможем Красной Армии добить фашистского зверя и водрузить над Берлином знамя победы! // Правда. — 1944. — № 274. — 15 ноября. — С. 1.
8. Доклад и приказ товарища Сталина зовут к дальнейшей борьбе за окончательный разгром врага // Спутник агитатора. — 1944. — № 21. — С. 18 — 21.
9. Поможем Красной Армии добить фашистского зверя и водрузить над Берлином знамя победы! // Правда. — 1944. — № 275. — 16 ноября. — С. 2.
10. Завершим 1944 год новыми производственными достижениями! // Правда. — 1944. — № 277. — 18 ноября. — С. 2.
11. Издание доклада и приказа товарища Сталина на украинском и казахском языках // Правда. — 1944. — № 274. — 15 ноября. — С. 1.
12. Издание доклада товарища Сталина на таджикском, узбекском и русском языках // Правда. — 1944. — № 275. — 16 ноября. — С. 1.
13. Издание доклада товарища Сталина на татарском и молдавском языках // Правда. — 1944. — № 280. — 22 ноября. — С. 1.
14. Доклад товарища Сталина на армянском и азербайджанском языках // Правда. — 1944. — № 281. — 23 ноября. — С. 1.
15. Фильм, посвященный докладу товарища Сталина // Правда. — 1944. — № 278. — 19 ноября. — С. 3.
16. Великая освободительная миссия Красной Армии // Правда. — 1944. — № 279. — 20 ноября. — С. 1.
17. Великая Отечественная война 1941 — 1945 в фотографиях и кинодокументах 1945. — М. : Планета, 1980. — 456 с.
18. Антонов В. С. Путь к Берлину / В. С. Антонов. — М. : Наука, 1975. — 378 с.
19. Берлін. Документальний фільм Ю. Райзмана, ЦСДФ. — 1945 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=ME32owdVIIs>
20. Боков Ф. Е. Весна победы / Ф. Е. Боков. — М. : Мысль, 1985. — 416 с.
21. Телегин К. Ф. Последний удар / К. Ф. Телегин // Война. Народ. Победа, 1941 — 1945. — М. : Политиздат, 1984. — Кн. 4. — С. 193 — 201.
22. Чуйков В. І. Кінець третього рейху / В. І. Чуйков. — К. : Видавництво політичної літератури, 1975. — 296 с.
23. Малая Советская Энциклопедия. — М. : ОГИЗ РСФСР, 1941. — Т. 9. — 524 с.
24. Шатилов В. М. Знамя над рейхстагом / В. М. Шатилов. — М. : Военное издательство МО СССР, 1966. — 328 с.
25. Зинченко Ф. М. Герои штурма рейхстага / Ф. М. Зинченко. — М. : Воениздат, 1983. — 192 с.
26. Иосиф Виссарионович Сталин. Краткая биография. — М. : Государственное издательство политической литературы, 1951. — 244 с.
27. Трояновский П. Взятие Берлина / П. Трояновский. — М. — Л. : Детгиз, 1945. — 80 с.

28. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления / Г. К. Жуков. — М. : Агентство Печати Новости, 1971. — 704 с.
29. Денисов Н. Н. 1418 дней фронтового корреспондента / Н. Н. Денисов. — М. : Военное издательство МО СССР, 1969. — 320 с.
30. Приказ Верховного Главнокомандующего № 20 1 мая 1945 г. / Правда. — 1945. — № 104. — 1 мая.
31. Первомайский парад вооруженных сил народа-победителя на Красной площади в Москве 1 мая 1945 года / Правда. — 1945. — № 105. — 2 мая. — С. 3.
32. Литвин К. Под знаменем Ленина-Сталина, знаменем победы / К. Литвин // Правда Украины. — 1945. — № 86. — 1 мая. — С. 2.
33. Русский архив: Великая Отечественная: Т. 15 (4 — 5). Битва за Берлин (Красная Армия в поверженной Германии). — М. : Терра, 1995. — 616 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://militera.lib.ru/docs/da/berlin_45/04.html
34. Встань под знамя героев! [авт. сост. В. Шелекасов]. — М. : Молодая гвардия, 1975. — 64 с.
35. Зинченко Ф. Знамя Победы над рейхстагом / Ф. Зинченко // ВИЖ. — 1980. — № 4. — С. 53 — 59.
36. Неустроев С. О рейхстаге — на склоне лет / С. Неустроев // Октябрь. — 1990. — № 5. — С. 130 — 144.
37. Шатилов В. М. Знаменосцы штурмуют рейхстаг / В. М. Шатилов. — М. : Молодая гвардия, 1975. — 96 с.
38. Куманев Г. А. История советского общества (1917 — 1945 гг.). Глава шестая. От коренного перелома к победе. (Ноябрь 1942 — сентябрь 1945 г.) / Г. А. Куманев // История СССР. — 1991. — № 3. — С. 29 — 49.
39. Сообщения Советского информбюро. Январь — май 1945 года. — М. : Издание Совинформбюро, 1945. — Т. 8. — 216 с.
40. Замятин Н. М. Берлинская операция / Н. М. Замятин. — М. : Правда, 1949. — 24 с.
41. Величко В. Победенный Берлин / В. Величко. — М. : Правда, 1945. — 28 с.
42. Наша Великая Родина. — М. : ИПЛ, 1949. — 568 с.
43. Великая Отечественная война Советского Союза. — М. : Правда, 1948. — 28 с.
44. Егоров М. А. Знамя Победы. Бой первый — бой последний / М. А. Егоров, М. В. Кантария. — М. : Молодая гвардия, 1975. — 112 с., ил.
45. Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь. — М. : Военное издательство, 1987. — Т. 1. — 912 с., 1988. — Т. 2. — 864 с.
46. Зинченко Ф. Знамя Победы над рейхстагом / Ф. Зинченко // ВИЖ. — 1980. — № 5. — С. 58 — 64.
47. Неустроев С. А. Путь к рейхстагу / С. А. Неустроев. — Свердловск : Средне-Уральское книжное издательство, 1986. — 192 с.
48. Зінченко Ф. М. Вони штурмували рейхстаг / Ф. М. Зінченко. — К. : Молодь, 1978. — 288 с.
49. Зінченко Ф. М. Герої останнього штурму / Ф. М. Зінченко. — К. : Молодь, 1985. — 248 с.
50. Шатилов В. М. Знамя Победы / В. М. Шатилов. — М. : Центральный музей Советской Армии, 1961. — 42 с.
51. Шатилов В. Падение рейха / В. Шатилов // Комсомольская Правда. — 1965. — № 99. — 28 апреля. — С. 1, 4.

52. Шатилов В. М. Жду звонка из рейхстага... / В. М. Шатилов // Война. Народ. Победа. — М. : Политиздат, 1984. — Кн. 4. — С. 206 — 209.
53. Субботин В. Е. Как кончаются войны / В. Е. Субботин. — М. : Советский писатель, 1975. — 320 с.
54. Сапрыков В. Н. Дважды победное / В. Н. Сапрыков. — М. : Московские учебники — Сидипресс, 2008. — 64 с.
55. Знамя Победы: историк спорит с интернетом [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://nashavlast.ru/article_description/125/1779.html
56. Шатилов В. М. Знамя над рейхстагом / В. М. Шатилов. — М. : Воениздат, 1975. — 352 с.
57. Шатилов В. М. Знаменосцы штурмуют рейхстаг / В. М. Шатилов. — М. : Молодая гвардия, 1980. — 160 с.
58. Шатилов В. М. В боях рожденное знамя / В. М. Шатилов. — М. : Советская Россия, 1985. — 128 с.
59. Germany's war. The liberation Apocalypse / created by Guido Knopp. Part 9. The end in Berlin [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=BgTrv397SKo>
60. Субботин В. Е. День тысяча четыреста десятый / В. Е. Субботин. — М. : Советская Россия, 1961. — 76 с.
61. Субботин В. Красные стяги Победы / В. Субботин // Правда. — 1965. — № 120. — 3 апреля. — С. 3.
62. Спогади С. Сорокіна [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=1RI-0hjye1A>
63. Субботин В. Е. Как кончаются войны / В. Е. Субботин. — М. : Военное издательство МО СССР, 1965. — 328 с.
64. Прапорonosці Перемоги. Невизнані герої. Документальний фільм Є. Кириченка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=AOcKn2n_yH4
65. Правда. — 1947. — № 114. — 9 мая. — С. 2.
66. Антология советской фотографии. 1941 — 1945. — М. : Планета, 1987. — Т. II. — 264 с.
67. Каюшин Н. Периодическая печать военных лет — один из источников истории / Н. Каюшин // ВИЖ. — 1980. — № 1. — С. 82 — 83.
68. Победа 1941 — 1945 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://victory.rusarchives.ru/photo/sovetskiy-tank-tipa-2-u-reyhstaga>
69. Победители / Литературная Россия. — 1965. — № 20. — 14 мая. — С. 4.
70. Фотограф Фиников // Новая газета в Поволжье [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://novayasamara.ru/news/98>
71. Анатолий Морозов. Фильм 1. Фронтовой корреспондент. «Школьник ТВ». 2000 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=jsOeCXzD_G4
72. На память о нашей Победе / Комсомольская Правда. — 1965. — № 106. — 7 мая. — С. 4.
73. Знамя Победы. Фотографы опровергают историков [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://timemislead.com/zanimatel'naya-istoriya/znamya-pobedyi-fotografyi-oprovergayut-istorikov>
74. Песков В. День, когда мы родились / В. Песков // Комсомольская Правда. — 1965. — № 102. — 1 мая. — С. 1.

75. Evgueni Knaldei. Photographe sous Staline. Un film de Mark-Henri Wajnberg [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=2eR2vbsaGXI>

76. Goldmann A. J. Iconic WWII photo staged / A. J. Goldmann [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2008-06-16-WWII-photo_N.htm

77. Sontheimer M. Iconic Red Army Reichstag Photo Faked / M. Sontheimer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/international/europe/the-art-of-soviet-propaganda-iconic-red-army-reichstag-photo-faked-a-551972.html>

78. Победа 1941 – 1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://victory.rusarchives.ru/photo/sovetskie-voiny-vodruzhayut-znamya-pobedy-nad-reyhstagom>

79. Фотохроника Великой Отечественной войны, ч. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fototelegraf.ru/123737-fotohronika-velikoj-otechestvennoj-vojny-ch-5.html/fotografii-velikoy-otechestvennoy-11>

80. Волончук В. Он водрузил знамя победы! / В. Волончук // Боевое знамя. – 1945. – № 63. – 7 мая. – С. 1.

81. Сколько флагов было над Рейхстагом? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://timemislead.com/zanimatelnaya-istoriya/skolko-flagov-byilo-nad-reyhstagom>

82. Ворожейкин А. Знамена Победы над Берлином / А. Ворожейкин // Крылья Родины. – М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1983. – С. 173 – 174.

83. Время выбрало нас: Запорожцы на фронтах Великой Отечественной войны. – Запорожье : Дикое Поле, 2005. – 384 с.

84. Колпакова Ю. Война без ретуши / Ю. Колпакова // Истеблишмент. – 2005. – № 16. – 12 – 18 мая. – С. 19.

85. Reichstagsgebäude [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://de.wikipedia.org/wiki/Reichstagsgeb%C3%A4ude>

86. Allied Kommandatura [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Allied_Kommandatura

87. Штеменко С. М. Генеральный штаб у роки війни / С. М. Штеменко. – К. : ВПЛ України, 1968. – 400 с.

88. Знамя Победы. Фиаско на параде Победы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://timemislead.com/zanimatelnaya-istoriya/znamya-pobedyi-glava-6-fiasko-na-parade-pobedyi>

89. Советский народ радостно отмечает праздник Победы // Правда. – 1949. – № 129. – 9 мая. – С. 1.

90. Субботин В. Маленькие рассказы о Великой войне / В. Субботин // Литературная Россия. – 1965. – № 12. – 12 марта. – С. 16.

91. Шатилов В. Знамя Победы над рейхстагом / В. Шатилов // Литературная Россия. – 1965. – № 19. – 7 мая. – С. 4.

92. Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – 28 липня.

93. Кузьмин Н. Летная книжка корреспондента / Н. Кузьмин // Журналисты на войне. – М. : Военное издательство МО СССР, 1974. – С. 306 – 315.

94. Наши в Берлине! // Комсомольская Правда. – 1965. – № 101. – 30 апреля. – С. 1.

95. Правда. – 1945. – № 106. – 3 мая. – С. 1.

96. Прапор перемоги піднято над Берліном! // Радянська Україна. – 1945. – № 87. – 4 травня. – С. 4.

Додаток 1

Перелік воїнів, які брали участь у поставленні прапорів над Рейхстагом

1. Агашев А. [46, с. 63]	22. Лисенко І. М. [64]
2. Берест О. П. [36, с. 137]	23. Лісіменко О. Ф. [36, с. 136]
3. Беліков М. [61]	24. Маков В. М. [36, с. 135]
4. Бобров О. П. [36, с. 136]	25. Мінін М. П. [36, с. 136; 38, с. 46]
5. Бондар М. та 4 невідомих солдата [36, с. 136]	26. Неустроєв С. А. [45, Т. 2, сс. 155 – 156]
6. Бреховецький [64]	27. Оату М. Д. [46, с. 63]
7. Булатов Г. П. [61]	28. Орешко [64]
8. Веліканов [47, с. 158]	29. Почковський [64]
9. Водоп'янов Т. [46, с. 63]	30. Провоторов В. М. [64]
10. Газій [47, с. 154]	31. Пятницький П. М. [36, с. 134]
11. Даведян В. [46, с. 63]	32. Савенко Г. [47, с. 158]
12. Давидов В. І. [45, Т. 1, с. 402]	33. Самсонов К. Я. [45, Т. 2, с. 413]
13. Єгоров М. О. [45, Т. 1, с. 469]	34. Смірнов П. [47, с. 158]
14. Єрьомін М. [61]	35. Сомов Ф. [47, с. 158]
15. Загітов Г. К. [36, с. 136]	36. С'янов І. Я. [46, с. 62]
16. Іванов В. І. [64]	37. Терещенко М. Л. [46, с. 63]
17. Кантарія М. В. [45, Т. 1, с. 620]	38. Устюгов В. [64]
18. Кеміреков А. [46, с. 63]	39. Фамільський В. [47, с. 154]
19. Кондратенков В. П. [46, с. 63]	40. Щербина П. Д. [36, с. 137]
20. Кошкарбаєв Р. [47, с. 157]	41. Япаров Б. [47, с. 158]
21. Куприянович І. [46, с. 63]	42. Ярунов [36, с. 137]

Додаток 2

Фотокореспонденти, які працювали у Берліні в травні 1945 р.

1. Альперін М. С. [66, с. 256]	13. Петрусов Г. Г. [66, с. 256]
2. Архіпов А. А. [66, с. 256]	14. Прилуцький З. [56, с. 328]
3. Гребнев В. [79]	15. Редькін М. С. [66, с. 256]
4. Дмитрієв О. П. [93, с. 313]	16. Рюмкін Я. І. [65]
5. Железнов Л. [66, с. 256]	17. Самсонов Г. [66, с. 256]
6. Капустянський О. [66, с. 256]	18. Тьомін В. А. [95]
7. Кармен Р. Л. [66, с. 256]	19. Угринович Г. І. [96]
8. Кіслов Ф. [66, с. 256]	20. Фініков М. Ф. [66, с. 256]
9. Кноррінг О. Б. [66, с. 256]	21. Халдей Є. А. [75]
10. Мельник Т. [94; 72]	22. Шагін І. М. [66, с. 256]
11. Мазелев Р. А. [51]	23. Шейнін Б. Г. [53, с. 268]
12. Морозов А. П. [66, с. 256]	

Лиников В. А.

Знамена над Берліном: незаконченна історія

В статті розглядаються питання, пов'язані з водруженням знамен перемоги над Берліном. Аналізується еволюція створення легенди, бытової в СРСР, її сучасний стан та перспективи. Мемуарна література підвергнута історіографічному аналізу. Сделана

попытка реконструировать события, связанные с водружением знамен, борьбой за их признание. Отдельному анализу подвергнуты фотографические источники. Сделан вывод о невозможности на сегодняшний день отождествить знамя № 5 с каким-нибудь флагом, реявшим над Рейхстагом.

Linikov V. A.

The Flags over Berlin: an Unfinished Story

The article sheds some light on the issues related to raising the flags of victory over Berlin. An evolution of creating the legend that existed in the Soviet Union is analyzed along with its status and prospects. Memoirs are reviewed using historiographical analysis. An attempt is made to reconstruct the events related to raising the flags and fight for their recognition. Photographic sources analysis is especially emphasized. The conclusion is made that flag № 5 cannot currently be associated with any flag raised over the Reichstag.

Подпратов О. О., Подпратова О. А.

ДО 55-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СТЕПОВОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА НАН УКРАЇНИ

Україна — одна з степових держав Євразійського континенту. Степ був одним з основних еколого-етнічних середовищ для формування і становлення українського етносу. Степ став колыскою розвитку культури, побуту і світогляду народів, які в різні епохи населяли степову зону Євразії і зокрема України: киммерійці, скіфи, сармати, печеніги, половці, праслов'яни та інші народи. Ще в ранньому середньовіччі степові народи почали створювати своєрідні охоронні зони (прообрази майбутніх природоохоронних територій) для збереження найбільш цінних пасовищ та мисливських угідь. Розвиток цивілізації з часом почав потребувати все більшого та більшого використання природних ресурсів. Усвідомлення в кінці ХІХ на початку ХХ ст. того, що степ зазнав найбільшої антропогенної трансформації серед зональних ландшафтів Євразії, націлило вчених природничих наук на пошук шляхів збереження степів та їх раціонального використання. Як один з напрямків збереження степових ландшафтів була запропонована ідея охорони, заповідання цілинних степових ділянок.

Історія реалізації цієї ідеї, створення степових заповідників в Україні, була започаткована в кінці ХІХ ст., коли геоботанік Й. К. Пачоський надихнувся Ф. Фальц-Фейна на створення в Херсонській губернії в своїх приватних землеволодіннях перших двох заповідних ділянок, які відомі в наш час як біосферний заповідник «Асканія-Нова». Початок ХХ ст. став періодом організації перших офіційних заповідників різної форми власності, аж до появи Баргузинського, який був єдиним дореволюційним заповідником Росії, офіційно заснованим урядовою постановою від 29 грудня 1916 р. [1, с. 32]. В цей час в Російській імперії загалом, а в Україні в особливості, сформувався природоохоронний рух, який в період з 1910 по 1918 рр. очолював харківський ботанік, лідер заповідної справи в Україні, Валерій Іванович Талієв. В період громадянської війни, за часів Гетьманату, 3 — 6 серпня 1918 р. в Києві навіть відбувся з'їзд природників України, на якому серед інших доповідей було заслухано та